

(blz. 251-261) kan men enkele gelukkige aanvullingen vinden, onder meer de beklemtoning van de bijdrage van de taal in het ethisch en moreel bewustzijn.

Tenslotte nog dit : in het Nederlands taalgebied is Hans Reiner geen onbekende. Destijds (1969) gaf Het Spectrum in haar (nu gedegeneerde) aula-reeks de vertaling uit van grote fragmenten uit zijn 'Philosophische Ethik' en zijn 'Gut und Böse' onder de titel *Wijsgerige ethiek*. Het boek is een verdienstelijke introductie tot de studie van de moraalfilosofische stelsels.

Jacques DE VISSCHER

* * *

FILOSOFIE EN POLITIEK

Adriaan Th. Peperzak, *Philosophy and Politics. A Commentary on the Preface to Hegel's Philosophy of Right* (International Archives of the History of Ideas), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1987. 150 blz., Hfl. 95. ISBN 90 247 3337 5.

Met de filosofie van G.W.F. Hegel is er iets merkwaardigs aan de hand. enerzijds — Merleau-Ponty heeft dat al vastgesteld — is het wijsgerig denken van de jongste honderdvijftig jaar grondig door Hegel getekend. Het gaat daarbij meestal (momenteel zeker) om een kritiek, een poging om aan Hegel te ontsnappen. Anderzijds wordt vrij lichtzinnig met Hegel omgesprongen, zodat het anti-hegelianisme vooral een rethorisch programmaverklaring blijft. De slordigheid waarmee Hegels teksten gelezen worden zou echter, zo wordt beweerd, teken van zelfstandig en creatief denken zijn !

Er is daarom behoefte aan gedegen commentaren, die zich door Hegels vaak moeilijke tekst laten 'vormen', dus ook door het tempo van het begrip zelf laten 'afremmen', en zo de betekenis van Hegels problematiek proberen te begrijpen en voor een filosoferen hic et nunc te bevragen. Peperzaks uitleg van de *Vorrede* tot de *Grundlinien der Philosophie des Rechts* is een aanzet. Het gaat hier om een (weliswaar niet vlekkeloze) vertaling en (licht gewijzigde, met een ruimer notenapparaat en een uitgebreide bibliografie) versie van *Filosofie en Politiek*, Baarn, Ambo, 1981.

Na een inleiding waarin de auteur naar aanleiding van de gebruikte titels van het handboek ingaat op Hegels kritiek van het natuurrecht en de opzet van een rechtsfilosofie (p. 1-13), een schets van de historische achtergrond (p. 15-31) en een schematische weergave van de structuur van het voorwoord (p. 33-40) volgt de Engelse tekst en de commentaar bij elke alinea. Voor die Engelse tekst baseert Peperzak zich op de vertaling van T.M. Knox, *Hegel's Philosophy of Right*, (Oxford Univ. Press, 1952). Op sommige plaatsen zijn wijzigingen (verbeteringen) aangebracht, die in het notenapparaat worden signaleerd.

In het eerste deel (al. 3-11) voert Hegel een polemiek met de — op dat moment succesrijke — gevoelsfilosofie, die zweert bij een onmiddellijk weten. Het proces van die 'seichte' filosofie betreft zowel haar theoretische aspecten als haar praktische consequenties. De meest geruchtmakende vertegenwoordiger was J.H. Fries, de ideoloog van de zogenoemde *Bursenschaft*, maar ook de theoloog De Wette moet het ontgelden.

De politieke ontwikkelingen en de *petite histoire* van 1819 vormen voor Hegel de aanleiding om enerzijds het fundamentele probleem van de verhouding tussen filosofie van het recht en staat én anderzijds de politieke en juridische realiteit te bespreken. (De laatste regel van p. 40 is foutief en moet worden : *relation of philosophy of right and state on the one hand.*) Terwijl het slot van het eerste deel (al. 10-11) het conflict tussen de politieke machthebbers en de slechte filosofie bespreekt, vormt het tweede deel (al. 12-19) de positieve belichting van de relatie tussen de filosofie en de zedelijke werkelijkheid. Hier komen enkele bekende, maar weinig gekende stellingen voor. In alinea 13 : "Was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das ist vernünftig". Hierbij gaat de auteur in op de betekenis van *Wirklichkeit* en *Erscheinung*. Elke realiteit heeft twee zijden : ze is tegelijk *werkelijk* (in de sterke zin), dus redelijk en noodzakelijk, en tevens *verschijning* (dus behept met toeval en vatbaar voor deformaties). Terecht wordt opgemerkt : "Reason can even understand that the contingent (thus the not-necessary and not deductible) and evil (i.e., the irrational and anti-rational) as such exists necessarily, but not why the particular factual contingencies and errors occur in the way they do". (p. 98) "De rede kan zelfs inzien, dat het toevallige (dus niet-noodzakelijke en niet-deduceerbare) en het kwaad (dit is het on- en tegen redelijke) in het algemeen noodzakelijk bestaan, maar niet waarom de particuliere feitelijke toevalligheden en verkeerdheden nu juist zus of zo uitvallen". — Ik wijs op enkele slordigheden in de kommentaar : p. 98 en volgende gewaagt van *real*; logisch correct ware consequent *actual* te gebruiken. *Verstand* wordt vertaald als *understanding*, maar ook minder precies als *intellect* (p. 99). De vertaling van *Vorstellung* als *imagination* is problematisch (p. 99). En p. 100 : its contingent and ephemeral exterior is the realization of *reality* itself, moet worden : realization of *rationality*.

Alinea 14 : De filosofie moet de staat begrijpen en presenteren als iets wat in zich redelijk is, niet construeren zoals die zou moeten (*sollen*) zijn. Deze stelling belet Peperzak terecht niet Hegels onderneming als een *kritische* theorie te bestempelen. Alinea 15 : *Hic Rhodus, hic saltus!* Alinea 19 : De Uil van Minerva begint haar vlucht met het aanbreken van de nacht.

Hoewel Hegel zelf de voorwoorden als 'exoterisch', (in de *Enzyklopädie*) 'uitwendig' en 'subjectief' (al. 20) bestempelt, vormen ze toch een zinvolle toegang tot zijn denken. Men moet eenmaal ergens beginnen! Bij die lectuur kan Peperzaks boek een gids zijn. Van de twee doelstellingen die hij op p. VII formuleert lijkt me vooral de *didaktische* gerealiseerd. In een *wetenschappelijke* bijdrage zouden de structuur en beweging van het begrip zelf (de vrijheid) moeten ontvouwd worden, wat verwijst naar de hele rechtsfilosofie en haar plaats in het systeem. Daarbij duiken lastige vragen op zoals de betekenis van (de *Aufhebung* van) de *Moralität*, de verhouding van de staat tot de wereldgeschiedenis en van de objectieve tot de absolute geest. Vooral zou de werkdadigheid van de logische categorieën in de rechtsfilosofie — wat uiteindelijk voor het *filosofisch* karakter ervan beslissend is — moeten belicht worden (maar juist in het consequent en correct aanwenden van de categorieën is Peperzaks commentaar, in de Engelse versie, af en toe slordig). Van de gesignaleerde problemen is de auteur zich terdege bewust, maar in dit project worden ze slechts vluchtig aangeraakt.

In alle geval zie ik uit naar de commentaar op de hele *Rechtsphilosophie* die Peperzak aankondigt (noot 10, p. 119 en noot 154, p. 139). Twee delen, de analyse van par. 1-32 en van 142-156, die hij op het Colloquium over Hegels rechtsfilosofie

in september 1979 te Fontenay-aux-Roses presenteerde, zijn al gepubliceerd : *Zur Hegelschen Ethik*, in D. Henrich en R.P. Horstmann (ed.), *Hegels Philosophie des Rechts*, Stuttgart, 1982, pp. 103-131 en *Hegels Pflichten und Tugendlehre in Hegel-Studien*, 1982 (17), pp. 97-117.

Rob DEVOS

* * *

ETHISCHE THEORIE

Stephen Satris, *Ethical Emotivism*, Dordrecht, Martinus Nijhoff (Martinus Nijhoff Philosophy Library, Vol. 25), 1987, xii + 201 blz., Hfl. 105 ISBN 90-247-3413-4.

Dit is een boek over Charles L. Stevenson, de auteur van het werk *Ethics and Languages* dat in 1944 verscheen. Het is een wijsgerige apologie van Stevensons oeuvre tegen de dubbele achtergrond van diens voorgangers, dat wil zeggen die continentale of angelsaksische wijsgeren die invloed op hem hebben uitgeoefend, en van zijn kritikasters. Hiermee wil ik niet suggereren dat de auteur, Stephen Satris, een verkeerde titel aan zijn werk heeft gegeven. Als lezer van het boek moest ik mij de bedenking maken dat er in het kamp van de ethische emotivisten weinig meer soldaten dan Stevenson te vinden zijn. Onze auteur draagt bij tot zo'n bedenking omdat hij in zijn precieus verdediging van de zijns inziens veelvuldig verkeerd begrepen Stevenson duidelijk maakt dat het waarachtig ethisch emotivisme eigenlijk alleen maar Stevenson kan zijn.

Waaruit bestaat de inhoud van Satris' studie ? Ik zie vier delen die betrekkelijk los van elkaar blijven staan. Ten eerste : een ideeëngeschiedkundige behandeling van Stevensons opvattingen. Ten tweede : waaruit bestaat Stevensons bijdrage aan de debatten in de ethische theorie in angelsaksische context? Ten derde : wat is de betekenis van de 'emotieve betekenis' van ethische uitspraken, en van uitspraken in het algemeen? Ten vierde : welke zijn de gebruikelijke misverstanden waartoe Stevensons oeuvre aanleiding gaf en op welke wijze hebben zijn tegenstanders zich vergist in hun kritieken? Aangezien Satris vooral de waarachtige bijdrage van zijn auteur wil reconstrueren en begrijpelijk maken is de afrekening met de misverstanden en de onbillijke kritieken een heel centrale aangelegenheid in zijn boek. Twee hoofdstukken van de acht worden gewijd aan de confrontatie tussen R.M. Hare, auteur van onder andere *The Language of Morals* (1952), *Freedom and Reason* (1963) en *Moral Thinking* (1981) en Stevenson zelf. Dat laatste moet men zo uitleggen dat in angelsaksische context de ethische beschouwingen van Hare (met name diens 'prescriptivisme') het gewonnen hebben van Stevensons ethisch emotivisme, waardoor de idee ontstond dat Hare een gezuiverde en verbeterde versie van Stevensons vroeger werk had gegeven. Wanneer ik naar aanleiding van Satris' boek sprak over een wijsgerige apologie dan bedoelde ik vooral dat Satris Stevenson tegen die idee wou verdedigen. Ik mag er meteen aan toevoegen dat ik voor een groot deel overtuigd ben dat onze auteur in dit doel geslaagd is. De lektuur van de beide hoofdstukken over Hare-Stevenson behoren tot het beste van het boek. Het prescriptivisme is geen verbeterde versie van het ethisch emotivisme, want beide benaderingen lopen te zeer uit elkaar. Het prescripti-